

DOI 10.31865/2414-9292.24.2025.350515

УДК 383.36:37.091.33:808.5

ГЕНДЕРНІ ПІДХОДИ У ЗМІСТІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Світлана Помирча

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії і практики початкової освіти
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
м. Слов'янськ, Донецька обл., Україна
ORCID 0000-0003-1636-3239

swetlanapom@gmail.com

Анотація. У статті досліджено особливості застосування гендерних підходів у сучасній українській дитячій літературі та проаналізовано їхній вплив на формування уявлень учнів про соціальні ролі та гендерну культуру. Розглянуто теоретичні засади гендерної педагогіки та гендерних студій, а також способи їхнього відображення в художніх текстах для дітей. Особливу увагу приділено характеристиці образів персонажів, їхніх соціальних ролей, моделей поведінки та мовних особливостей у контексті подолання стереотипних уявлень про чоловічі й жіночі ролі. Проаналізовано потенціал сучасної української дитячої літератури для виховання толерантності, поваги до індивідуальності дитини та розвитку критичного мислення. Розглянуто можливості використання досліджуваних творів у навчальному процесі початкової школи, зокрема для реалізації завдань гендерної соціалізації та подолання гендерних стереотипів. Доведено, що сучасні українські письменники активно інтегрують у свої твори ідеї гендерної культури, що сприяє формуванню у молодших школярів свідомого та відповідального ставлення до соціальних ролей і взаємодії в суспільстві.

Ключові слова: гендерний підхід; сучасна українська дитяча література; гендерна рівність; гендерні стереотипи; образ персонажа; гендерна соціалізація; дитяче читання; виховний потенціал літератури; гендерна педагогіка.

Постановка проблеми в загальному вигляді. У сучасних умовах принцип гендерної рівності розглядається як ключова передумова розвитку громадянського суспільства. У зв'язку з цим формування міжособистісних взаємин учнів з урахуванням гендерного аспекту постає одним із пріоритетних завдань освітнього процесу в початковій школі.

Гендерне виховання в закладі загальної середньої освіти має бути зорієнтоване на подолання гендерних стереотипів, що негативно впливають на особистісний розвиток дитини. Упровадження гендерно чутливих підходів у шкільну практику сприяє формуванню партнерських взаємин між представниками різних статей і вихованню толерантності та взаємоповаги.

Дитяча література відіграє важливу роль у становленні особистості юного читача, сприяючи формуванню адекватних уявлень про гендерні ролі, подоланню стереотипних моделей поведінки та розвитку гендерної культури.

Актуальність розгляду дитячих художніх творів у гендерному контексті обґрунтовується результатами методологічних і теоретичних досліджень низки вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема Т. Качак, О. Вороніної, К. Герасимової, Дон Зіммермана та ін.

Зазначимо, що проблема інтерпретації сучасної української дитячої літератури в межах гендерних студій та її системного критичного аналізу є порівняно новим, проте вкрай актуальним напрямом у сучасному науково-гуманітарному дискурсі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми, пов'язані з розвитком досліджень гендера в освіті, були вивчені та освітлені в наукових працях таких учених, як В. Абраменкова, А. Богуш, Л. Вовк, М. Згуровський, С. Сидоренко, І. Нікітіна, О. Цокур та інші, де ця проблема розглядається з урахуванням міждисциплінарного підходу, що передбачає її взаємозв'язок з теоретичними засадами та методологічними стандартами різних галузей (Згуровський, Сидоренко, Нікітіна, 2016). До речі, Т. Марценюк зазначає, що «Саме в початковій школі діти не лише здобувають перші знання та розвиваються інтелектуально, але й виховуються відповідно до наявних гендерних стереотипів.

Отже, гендер визначає соціальну статтю із своїми властивостями поведінки та мислення, які впливають на соціально-рольовий статус особистості. Гендерний підхід ґрунтується на уявленні, що ключове значення мають не біологічні або фізичні відмінності між чоловіками та жінками, але набуте культурне та соціальне визначення, що приділяється цим відмінностям у суспільстві (Семиколенова, 2017, с. 11).

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає в аналізі особливостей реалізації гендерних підходів у змісті сучасної української дитячої літератури, виявленні специфіки репрезентації жіночих і чоловічих образів, гендерних ролей і моделей поведінки, а також визначенні виховного та освітнього потенціалу дитячих художніх текстів у формуванні гендерної культури, толерантності та цінностей гендерної рівності у дітей.

Теоретичні основи дослідження. Система освіти є потужним механізмом, через який суспільство перепродукує гендерні та соціальні стереотипи. У навчальних закладах учні піддаються впливу на різних уроках щодо гендерних відносин. Гендерна перспектива дозволяє розглядати художню дитячу літературу з урахуванням ролей та очікувань, які пов'язані зі статевою приналежністю. У літературі для дітей часто можна спостерігати відтворення гендерних стереотипів та ролей, які суспільство приписує чоловікам та жінкам. Наприклад, у багатьох казках чоловіки можуть виступати як герої, які

рятуватимуть принцес з небезпеки, тоді як жінки частіше зображаються як беззахисні, що очікують допомоги від чоловіків. Проте, сучасні письменники все частіше уникають таких стереотипів і створюють персонажів, які виходять за межі традиційних гендерних ролей та показують різноманітність можливостей для дітей незалежно від їх статі.

Гендерна педагогіка відіграє ключову роль у розв'язанні проблем, пов'язаних із гендерною соціалізацією в освітньому середовищі. Вона допомагає не лише розуміти гендерні ролі та стереотипи, але й надає методологічний підхід до аналізу та перегляду уявлень про гендер у суспільстві. Завдяки міждисциплінарному підходу, гендерна педагогіка сприяє створенню середовища, що сприяє розвитку рівних можливостей для всіх дітей незалежно від їх статі.

Під час роботи з дитячою книжкою важливо враховувати гендерні особливості дітей, уникати гендерних стереотипів та навчати їх критично оцінювати подані ситуації та поведінку героїв із гендерно-симетричної перспективи. Вчитель, добираючи тексти для читання, повинен враховувати особливості, зацікавлення та потреби як дівчаток, так і хлопчиків. Через асоціацію з головними героями діти підтверджують свою гендерну ідентичність та формують власні уявлення про свою поведінку в суспільстві. Сучасна українська дитяча література відзначається різноманітністю творчих особистостей, серед яких є відомі письменники та педагоги. Ці творці активно працюють над створенням поезії та прози, спрямованих на різні вікові категорії дітей.

Аналіз сучасних творів для дітей українських письменників, зокрема Ірен Роздобудько («Пригоди на невідомому острові»), Василя Слапчука («Риба під парасолем»), Марії Чумарної («Лумпумчик»), Мар'яни Савки («Лапи і хвости»), Олександра Дерманського («Король буків, або таємниця Смарагдової книги») та інших авторів, виявляє специфічні художні особливості, пов'язані з репрезентацією компонентів гендерної культури. У зазначених творах простежуються різні авторські стратегії осмислення та відтворення гендерних ролей і стереотипних уявлень, що відображає багатовимірність гендерного дискурсу в сучасній українській дитячій літературі. Наприклад, у творах Ірен Роздобудько часто зустрічаються сміливі та незалежні жіночі персонажі, які беруть активну участь у пригодах та подорожах разом із чоловіками. У творах Марії Чумарної можна помітити акцент на емоційно-дидактичні аспекти розвитку подій, де жіночі персонажі виявляють співчуття та доброзичливість. У літературних творах Василя Слапчука існують типові чоловічі образи, які виявляють стійкість, сміливість та відвагу. Кожен із цих авторів має свій

унікальний стиль та підхід до відтворення гендерних аспектів у своїх творах, що робить їх творчість цікавою для аналізу з точки зору гендерної культури.

Відомо, що література для дітей має значний вплив на формування їхньої гендерної ідентичності та уявлень про гендерні ролі в суспільстві. Ці книги створюють можливості для дітей сприймати, розуміти та аналізувати гендерні стереотипи, які вони зустрічають у повсякденному житті.

Аналіз сучасної української дитячої літератури з погляду гендерних досліджень є важливим завданням, оскільки це дозволяє краще зрозуміти, які гендерні стереотипи та ролі репрезентовані в літературі для дітей, і як це може впливати на їх сприйняття світу. Дослідження текстів може показати, чи існує в дитячій літературі рівноправне представлення героїв різних статей, які стереотипи про них переважають, і які можливості для розвитку особистості вони пропонують молодим читачам. Це допоможе виявити можливості для поліпшення гендерної рівності в літературі для дітей та розробити спеціальні стратегії підвищення гендерної освіченості серед авторів і видавців. У роботі предметом уваги є дослідження сучасної української дитячої літератури з гендерної перспективи, зосереджуючись на таких аспектах:

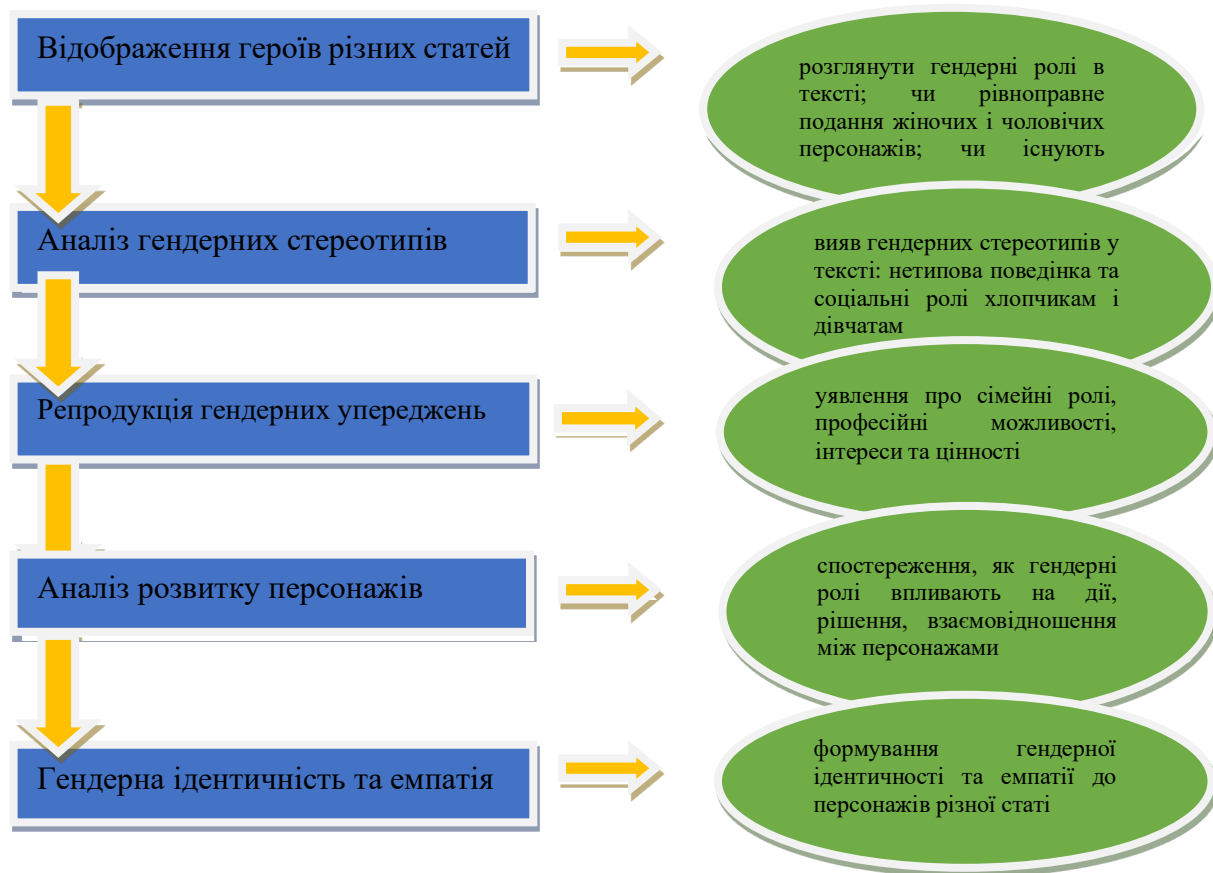

Рис. 1. Дослідження дитячої літератури

Для проведення дослідження було відібрано прозові твори Ірен

Роздобудько («Пригоди на невідомому острові»), Василя Слапчука («Риба під парасолем») та Марії Чумарної («Лумпумчик»). Вибір зазначених текстів зумовлений низкою критеріїв: їх доступністю в книжковій мережі, наявністю позитивних рецензій на спеціалізованих літературних інтернет-ресурсах, використанням у практиці позакласного читання в сучасних закладах загальної середньої освіти, а також належністю авторів до кола відомих сучасних українських письменників. Аналіз гендерних аспектів художніх творів доцільно здійснювати на кількох рівнях, зокрема тематичному, жанровому, стилістичному, образному та виховному, що забезпечує комплексний і системний підхід до інтерпретації тексту.

Ірен Роздобудько звертається до пригодницького жанру як ефективного художнього засобу емоційного висвітлення подій, у центрі яких перебувають дівочі персонажі, тоді як творчій манері Василя Слапчука більшою мірою притаманна форма повісті-притчі. У прозі Марії Чумарної домінує фантастична проблематика, в межах якої авторка акцентує увагу на емоційно-дидактичному вимірі розвитку сюжету.

Так, у повісті-казці Марії Чумарної «Лумпумчик» простежується наявність двох жіночих образів – матері головного героя Василька та сліпої дівчинки. Хоча сюжет твору не зосереджений безпосередньо на репрезентації жіночого досвіду, в ньому виразно виявляється специфічне авторське світобачення. Письменниця послідовно утверджує морально-етичні цінності, зокрема співчуття, чесність і доброзичливість, які асоціює з особливою чутливістю та уважністю до себе й навколишнього світу, що корелює з концептуальними положеннями Сімони де Бовуар.

У творі Василя Слапчука «Риба під парасолем» репрезентовано різнопланових персонажів та їхні індивідуальні світоглядні позиції, що виявляються як у головних образах (бабусі, дідуся та онука), так і в особливостях їхнього сприйняття дійсності. Текст насичений гумористичними й іронічними мовними засобами, які відображають авторський погляд і водночас репрезентують традиційні чоловічі уявлення про світ, міжособистісні стосунки, життєві проблеми та способи їх розв'язання.

Попри зовнішню подібність чоловічого й жіночого світів, їх внутрішнє переживання та інтерпретація дійсності виявляються різними, що зумовлено відмінностями мовного та емоційного досвіду. Жінка-письменниця у своїй творчості зосереджується не стільки на раціонально-логічному осмисленні реальності, скільки на емоційно-чуттєвій («тілесній») взаємодії з довкіллям, що передається через образи кольору, запаху, смаку та відчуття. Це яскраво простежується у творах Марії Чумарної, де особливого значення набувають

позитивні емоції, захоплення природою, взаємодія з живими істотами, прояви доброти й співчуття, поєднані з ненав'язливим дидактичним спрямуванням, орієнтованим на читача початкових класів (Марценюк, Гнатів, б.д.).

Сучасні письменники, які творять літературні твори для дітей, дійсно намагаються подолати гендерну асиметрію, розкриваючи «характеристики та дії» своїх персонажів. Однак іноді вони не можуть повністю перевернути традиційні гендерні уявлення або стереотипне сприйняття жіночої та чоловічої поведінки. Розгляд гендерних стереотипів у дитячій літературі дійсно допомагає усвідомити, які якості вважаються чоловічими або жіночими, сприяючи тим самим формуванню гендерної ідентичності. Тому вивчення гендерних стереотипів у дитячій літературі є важливим елементом для розуміння гендерної соціалізації учнів початкової школи. Такий підхід може бути об'єктом гендерного аналізу в дискурсивному ключі, оскільки він охоплює не лише визначення певних виховних або навчальних концепцій, але й відображення тенденцій у сфері гендерної педагогіки (Качак, 2023).

Читання книг із різними героями може відкривати перед дітьми різні аспекти їхньої психології. Наприклад, діти можуть легше ідентифікувати себе з героями, які відповідають їхній статі, але також можуть виявляти емпатію та співчуття до персонажів протилежної статі. Особливості сприйняття твору можуть відрізнятися залежно від віку дитини, її індивідуальних особливостей і культурного контексту (Мілет, 1998).

У творах Марії Чумарної, як от «Василько» та «Лумпумчик», можна помітити відтворення усталених гендерних стереотипів. Головними персонажами є хлопчик Василько та інопланетянин Лумпумчик, які здебільшого зосереджують увагу на собі. Друзям головного героя, таким як Сашко і Юрко, також відводиться значна увага. Проте образи дівчаток-однокласниць або сліпої дівчинки можуть бути зображені в малоописовий спосіб, який не дозволяє їм розвиватися як повноцінним персонажам, особливо якщо йдеться про визначення їх характеру чи риси особистості, зауважує Т. Качак (2023).

К. Сьмородова розглядає проблему домінування чоловічих персонажів у дитячій літературі та вказує на важливість цього аспекту. Натомість, Ірен Роздобудько намагається протистояти традиційним гендерним уявленням, які часто асоціюють пригоди і мандрівки переважно з хлопцями. Вона розповідає про пригоди та подорожі дівчат, розкриваючи їхні бажання, переживання та настрої. Головні героїні не відчують страху перед подорожчю, вони виявляють сміливість та рішучість, а їхня поведінка має риси, які традиційно вважаються маскулініними.

Книги для дітей, написані українськими письменниками, часто мають

виховний аспект, що впливає на формування особистості дитини. Наприклад, Марія Чумарна прагне показати, що захоплюючим є не лише віртуальна реальність комп'ютерних ігор, але й оточуючий світ, який можна досліджувати та спостерігати. Вона підкреслює, що уява та знання кожної дитини можуть стати потужним джерелом пізнання навколишнього середовища, і важливо навчитися користуватися ними.

Так, гендерна орієнтованість дидактичного аспекту в творах сучасних українських письменників є важливим об'єктом для дослідження в гендерному дискурсивному аспекті. Дитяча література ставить перед собою завдання сприяти формуванню повноцінної особистості, що володіє розвиненими моральними та етичними якостями, а також необхідною життєвою компетентністю, орієнтованою на національні цінності. Ірен Роздобудько звертається до пригодницького жанру як ефективного художнього засобу емоційного висвітлення подій, у центрі яких перебувають дівочі персонажі, тоді як творчій манері Василя Слапчука більшою мірою притаманна форма повісті-притчі. У прозі Марії Чумарної домінує фантастична проблематика, в межах якої авторка акцентує увагу на емоційно-дидактичному вимірі розвитку сюжету. Так, у повісті-казці Марії Чумарної «Лумпумчик» простежується наявність двох жіночих образів – матері головного героя Василька та сліпої дівчинки. Хоча сюжет твору не зосереджений безпосередньо на репрезентації жіночого досвіду, в ньому виразно виявляється специфічне авторське світобачення. Письменниця послідовно утверджує морально-етичні цінності, зокрема співчуття, чесність і доброзичливість, які асоціює з особливою чутливістю та уважністю до себе й навколишнього світу, що корелює з концептуальними положеннями Сімони де Бовуар. У творі Василя Слапчука «Риба під парасолем» репрезентовано різнопланових персонажів та їхні індивідуальні світоглядні позиції, що виявляються як у головних образах (бабусі, дідуся та онука), так і в особливостях їхнього сприйняття дійсності. Текст насичений гумористичними й іронічними мовними засобами, які відображають авторський погляд і водночас репрезентують традиційні чоловічі уявлення про світ, міжособистісні стосунки, життєві проблеми та способи їх розв'язання.

Попри зовнішню подібність чоловічого й жіночого світів, їх внутрішнє переживання та інтерпретація дійсності виявляються різними, що зумовлено відмінностями мовного та емоційного досвіду. Жінка-письменниця у своїй творчості зосереджується не стільки на раціонально-логічному осмисленні реальності, скільки на емоційно-чуттєвій («тілесній») взаємодії з довкіллям, що передається через образи кольору, запаху, смаку та відчуття. Це яскраво простежується у творах Марії Чумарної, де особливого значення набувають

позитивні емоції, захоплення природою, взаємодія з живими істотами, прояви доброти й співчуття, поєднані з ненав'язливим дидактичним спрямуванням, орієнтованим на читача початкової школи.

Висновки. З'ясовано, що письменниці та письменники по-різному осмислюють і художньо відтворюють досвід взаємодії людини зі світом: жіночий дискурс здебільшого акцентує увагу на емоційній чутливості, емпатії, тілесно-чуттєвому сприйнятті дійсності, тоді як чоловічий – на іронічному, раціонально-оцінному або притчевому осмисленні життєвих ситуацій. Водночас ці відмінності не протиставляються, а доповнюють одна одну, формуючи цілісне уявлення про багатовимірність людського досвіду.

Аналіз сучасної української дитячої літератури в гендерному аспекті засвідчує її значний виховний та світоглядний потенціал. Твори сучасних українських письменників демонструють різноманітні художні стратегії репрезентації гендерних ролей, моделей поведінки та ціннісних орієнтацій, що сприяє поступовому подоланню стереотипних уявлень про «чоловіче» і «жіноче». Гендерні підходи в дитячій літературі реалізуються через жанрову специфіку, образну систему, мовно-стилістичні засоби та емоційно-дидактичне наповнення текстів.

Таким чином, сучасна українська дитяча література виступає важливим інструментом формування гендерної культури молодших читачів, виховання толерантності, поваги до інших та розвитку критичного мислення. Розгляд художніх текстів у гендерному вимірі є перспективним напрямом подальших літературознавчих і педагогічних досліджень та має значний потенціал для використання в освітньому процесі початкової школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Згуровський, М. З., Сидоренко, С. І., Нікітіна, І. О. (2016). Інформаційна підтримка впровадження гендерної освіти в Україні. *Гендер: реалії та перспективи в українському суспільстві* / мат. Всеукр. наук.-практ. конф. Київ: ПЦ «Фоліант», с.178–179.
2. Качак, Т. Б. (2023). Сучасна українська дитяча література: аспекти гендерної інтерпретації. *Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство*, Вип. XX, 425–436. http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/16593/50_Kachak.pdf?sequence=1
3. Конвенція ООН про права дитини від 21 грудня 1995 року. Чинний (поточна редакція від 16.11.2023). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
4. Марценюк, Т., Гнатів, Н. Наслідки гендерної соціалізації дітей у школі (на прикладі вивчення ставлення педагогів до хлопчиків і дівчаток). URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7226ad4b-91d0-4604-9626-3bba6f2637bf/content>
5. Семиколєнова, О. (2017). «Ми різні – ми рівні». Основи культури гендерної рівності: Навчальний посібник для учнів 9–12 класів загальноосвітніх навчальних закладів. Київ: «К.І.С.».

6. Мілет, К. (1998). Сексуальна політика / Пер. з англ. Київ: Основи.

GENDER APPROACHES IN THE CONTENT OF CONTEMPORARY UKRAINIAN CHILDREN'S LITERATURE

Svitlana Pomyrcha

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Theory and Practice of Primary Education
SHEI "Donbas State Pedagogical University"

Sloviansk, Ukraine

ORCID 0000-0003-1636-3239

swetlanapom@gmail.com

Abstract. This article examines the implementation of gender approaches in contemporary Ukrainian children's literature and analyzes their influence on shaping students' understanding of social roles and gender culture. It explores the theoretical foundations of gender pedagogy and gender studies and investigates how they are reflected in literary texts for children. Special attention is given to character representations, social roles, behavioral models, and linguistic features in the context of overcoming stereotypical perceptions of male and female roles. The study highlights the potential of contemporary Ukrainian children's literature to foster tolerance, respect for individual differences, and the development of critical thinking. It also considers the possibilities of integrating these literary works into the primary school curriculum to address gender socialization and challenge gender stereotypes. The analysis demonstrates that contemporary Ukrainian authors actively incorporate ideas of gender culture into their works, contributing to the formation of a conscious and responsible attitude among young readers toward social roles and interactions within society.

It has been found that male and female writers interpret and artistically reproduce the experience of human interaction with the world in different ways: female discourse mostly focuses on emotional sensitivity, empathy, and bodily-sensory perception of reality, while male discourse focuses on ironic, rational-evaluative, or parable interpretation of life situations. At the same time, these differences do not oppose, but complement each other, forming a holistic idea of the multidimensionality of human experience.

Analysis of modern Ukrainian children's literature from a gender perspective testifies to its significant educational and ideological potential. The works of modern Ukrainian writers demonstrate various artistic strategies for representing gender roles, behavioral models, and value orientations, which contributes to the gradual overcoming of stereotypical ideas about "masculine" and "feminine." Gender approaches in children's literature are implemented through genre specificity, figurative system, linguistic and stylistic means, and emotional and didactic content of texts.

Keywords: gender approach; contemporary Ukrainian children's literature; gender equality; gender stereotypes; character representation; gender socialization; children's reading; educational potential of literature; gender pedagogy.

REFERENCES

1. Zgurovskiy, M. Z., Sydorenko, S. I., & Nikitina, I. O. (2016). *Informational support for the implementation of gender education in Ukraine*. In *Gender: realities and prospects in Ukrainian society* (pp. 178–179). Kyiv, Ukraine: Foliant Publishing Center.
2. Kachak, T. B. (2023). Contemporary Ukrainian children's literature: Aspects of gender interpretation. *Actual Problems of Slavic Philology. Series: Linguistics and Literary Studies*, Issue XX, 425–436.
<http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/16593/50Kachak.pdf?sequence=1>

3. United Nations. (1995). *Convention on the Rights of the Child* (current version as of November 16, 2023). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
4. Martsenyuk, T., & Hnativ, N. (n.d.). Consequences of children's gender socialization in schools: The case of teachers' attitudes toward boys and girls. <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7226ad4b-91d0-4604-9626-3bba6f2637bf/content>
5. Semikolenova, O. (Ed.). (2017). *We are different – we are equal: Basics of gender equality culture* [Educational manual for students of grades 9–12]. Kyiv, Ukraine: K.I.S.
6. Millett, K. (1998). *Sexual politics* (Translated from English). Kyiv, Ukraine: Osnovy.

Матеріали надійшли до редакції
01.10.2025 р.